

Seminární práce  
Sociální stratifikace - konflikt nebo konsensus

# **Komparace koncepcí sociální integrace a solidarity v dílech E.Durkheima a A.Honnetha**

Tomáš Dvořák  
dvorak.thomas@gmail.com  
ISS 2007

## Abstrakt

Seminární práce se zabývá srovnáním předpokladů solidarity a sociální integrace E. Durkheima a A.Honnetha. Ačkoliv se koncepce uznání A.Honnetha zaměřuje především na podmínky spravedlivé společnosti, dotýká se také zdrojů sociální integrace jejichž důsledky srovnávám s ideou organické solidarity E. Durkheima. Hlavním zjištěním práce je tvrzení, že pro oba autory je předpokladem sociální integrace růst individuální autonomie a svobody, univerzalizace práva a vzájemná komplementarita procesů individualizace a sociální inkluze.

## Obsah

Abstrakt	2
Obsah	2
Úvod	3
Mechanická a organická solidarita E. Durkheima	3
Koncepce uznání Axela Honnetha	5
Konvergence organické solidarity a teorie uznání	8
Závěr	9
Literatura	11

## Úvod

Předkládaná seminární práce se zaměřuje na srovnání teorie uznání A. Honnetha a idey organické solidarity E. Durkheima. Durkheim popisuje společenskou dělbu práce jako zdroj solidarity moderní společnosti a Honneth se pokouší identifikovat předpoklady spravedlivé společnosti, které odvozuje z univerzální aplikace idey vzájemného uznání aktérů (jejich schopností a výkonů), které je předpokladem individuálního sebeuskutečnění. Cílem práce je ukázat, že ačkoliv koncepce, které autoři rozvíjejí mají značně odlišný charakter a cíle, není Honnethova teorie uznání s Durkheimovým pojetím organické solidarity v rozporu. Z Honnethovy idey spravedlnosti a dobrého života odvozuji důsledky, které má tato teorie na předpoklad solidarity a sociální integrace společnosti a ty porovnávám s ideou organické solidarity. Přes rozdíly v přístupech Honnetha a Durkheima se domnívám, že důraz na osobní autonomii, který je důsledkem organické solidarity a dělby práce je předpokladem pro Honnethovu koncepci uznání a docházím k závěru, že oba přístupy (Durkheimova organická solidarita a Honnethova teorie uznání) konvergují:

1. v ideji solidarity vyrůstající ze společenství vzájemně závislých a autonomních jedinců
2. v hodnocení procesů individualizace a sociální inkluze nikoliv jako protikladných, ale komplementárních jevů
3. v koncepci nikoliv pouze negativního (omezující svobodu), ale také pozitivního práva (které určuje nároky na vztahy mezi jedinci)
4. v důrazu na roli práva a jeho univerzalizaci; tj. rozšiřování jeho platnosti

Smyslem seminární práce není analýza toho, v čem se autoři liší, ale toho, co je jim společné.

## Mechanická a organická solidarita E. Durkheima

E. Durkheim v knize Společenská dělba práce ukazuje, že společenská dělba práce, ekonomy pokládána pouze za příčinu růstu hospodářské výkonnosti a efektivity, je především zdrojem solidarity moderní specializované kapitalistické společnosti. Durkheim nejdříve popisuje podmínky solidarity v tradiční společnosti (tzv. mechanická solidarita) a poté v kapitalistickém řádu (tzv. organická solidarita).

Dle Durkheima má život společnosti dva prameny. Jsou jimi podobnost vědomí a společenská dělba práce. Podobnost jednotlivých vědomí je založena na základní sociální podobnosti; na malé míře odlišností mezi lidmi a velkém množství znaků, které mají společné všichni jedinci ve společnosti. Z podobnosti vyrůstá silné kolektivní vědomí, které zajišťuje sociální soudržnost tím, že přitahuje nepřiliš diferencované jedince k sobě navzájem. Tento typ sociální integrace nazývá Durkheim mechanickou solidaritou. Durkheim definuje pojem kolektivní vědomí jako soubor toho, co společnost pociťuje jako celek. Je nezávislé na jedinci, ale v jedincích se realizuje. Kolektivní vědomí vytváří sociální vazby, jejichž narušení je trestáno represivním právem. Důležitý je důraz na rozsah společné morálky: není povoleno se odchýlit, není dovoleno prosazovat svojí individualitu. V případě, že dojde k nějaké odchylce (např. zločin), je zpochybněna jednota společnosti a jedinou možnou reakcí je kolektivní represe. Trest v tradičním smyslu je tak kompenzací vůči porušení principů kolektivního vědomí, které by v důsledku narušilo vztah vzájemné podobnosti, jež je jediným zdrojem společenské soudržnosti [Durkheim 2004: 92-93]. Solidarita v rámci mechanické solidarity je udržována vztahem jedince ke kolektivnímu vědomí a je zárukou náboženského a mravního řádu, který má posvátný charakter [ibid.: 319].

Mechanická solidarita odpovídá stavu, kdy se kolektivní vědomí shoduje s individuálním vědomím a tím potlačuje autonomii jedince. Individuální vědomí je v tomto smyslu naprosto závislé na kolektivním. “Ve společnostech, kde je tato solidarita velmi rozvinutá, jednotlivci již nepatří sám sobě... je doslova věcí, jíž disponuje společnost“ [ibid.: 114].

Naproti tomu organická solidarita je závislá na vztazích solidarity mezi jednotlivými částmi společnosti a předpokladu, že jedinci se vzájemně liší. Durkheim tvrdí, že ve vědomí každého člověka je část, která je individuální a část, která je společná pro celou společnost. Individualita představuje to, co je odlišné a osobní. Organická solidarita je možná pouze v míře, v jaké má každý člen společnosti svůj okruh činnosti, tedy vlastní autonomii nad kterou nemá kolektivní vědomí moc. Čím je činnost každého člena specializovanější, tím více je osobnější a otevírá se větší prostor pro vlastní iniciativu. Čím je tato oblast rozsáhlejší, tím je také vyšší možnost rozvoje organické solidarity [ibid.: 115].

S mírou vzrůstající specializace dochází k osamostatňování jedince na okolním prostředí a vzniká osobnost osvobozující se od kolektivního vědomí a stejnorodosti typických pro společnosti s nízkou mírou dělby práce. Procesy specializace (resp. dělby práce) a individualizace mají dle Durkheima jednu a tutéž příčinu a jsou navzájem svázány.

Možnost stát se individuální a určitou osobností je tak podmíněna vývojem společenské dělby práce [ibid.: 337-338].

Durkheim tedy tvrdí, že prostřednictvím společenské dělby práce je zajišťována integrace kapitalistické společnosti. Protože dle Durkheima jsou všechny typy společenské solidarity obsaženy v právu, analyzuje zdroje společenské solidarity prostřednictvím právních norem. Durkheim rozlišuje represivní a restitutivní právní normy [ibid.: 60-66]. Pravidla spojená s restitutivními sankcemi nejsou částí kolektivního vědomí, protože čím více jsou restitutivní, tím více se vzdalují kolektivnímu vědomí; tomu co je lidem společné, tomu co je činí podobnými. Restitutivní pravidla totiž nestanoví závazné způsoby jednání, určují pouze jeho cíl. Tím restitutivní právo rozvolňuje požadavek podobnosti jednotlivců a umožňuje odlišnost, individualizaci a osobní autonomii [ibid.: 100].

Kolektivní vědomí a vědomí (osobnost) jednotlivců kolísají. S rozšiřováním autonomie jednotlivců se působnost kolektivního vědomí zmenšuje, stejně tak jako klesá intenzita mechanické solidarity v souvislosti se solidaritou organickou. Kolektivní vědomí se s postupující dělbou práce a zvětšujícím se objemem<sup>1</sup> civilizace zobecňuje, přestává určovat konkrétní průběh jednání jednotlivců a tím tak ponechává stále více prostoru individualitě. Individuální osobnost se tak postupně stala mnohem důležitějším prvkem v životě společnosti [ibid.: 144-148].

V rámci organické solidarity je jedinec funkcionálně závislý na ostatních, je si vědom své závislosti, ale také se učí znát svou hodnotu. Společnost není v tomto smyslu pouze ekonomická, ale také mravní. S klesajícím vlivem kolektivního vědomí, které direktivně určuje sociálně přípustné jednání je nutné nově vzniklou svobodu jedince regulovat a právě proto je důležitá existence morálního řádu [ibid.: 315]. Durkheimovo pojetí organické solidarity tedy není založeno pouze na ekonomické diferenciaci, na tom, že každé individuum vykonává svojí specifickou funkci. Společenská dělba práce vede také k reciprocitě individuů, která jsou na sobě závislá. Dělba práce tak sice vede ke specializaci, avšak tato diferenciaci by sama o sobě nikdy nemohla vést k solidaritě, pokud by nebyla doplněna vědomím vzájemných práv a povinností, kterými jsou jedinci vzájemně vázáni a růstem individuální autonomie.

## Koncepce uznání Axela Honnetha

Axel Honneth se pokouší navázat na kritickou teorii společnosti a vytvořit teoretický přístup, jehož cílem je koncepce mravnosti a dobrého života společnosti a individuů. Honneth

---

<sup>1</sup> Durkheim zvětšující se objem civilizace definuje jako narůstající počet obyvatel a zvyšující se hustotu osídlení.

chce proměnit základní pojmy kritické teorie tak, aby bylo možné jasně určit normativní zdroje sociální nespokojenosti [Honneth 2004: 167]. Honneth formuluje přístup, který je abstraktní, formální a určuje obecné a nutné podmínky dobrého života [Honneth 1996: 10-11].

Honneth se tímto snaží propojit následující dva proudy myšlení:

1. Tradici neokantismu a z ní vycházející teorie kladoucí důraz na demokratický charakter státního zřízení, procedurální pravidla, univerzální normativní kritéria a koncepci liberální negativní spravedlnosti. Z tohoto myšlenkového zdroje vychází např. i Habermas nebo Rawls.
2. Komunitaristický proud zdůrazňující ideu dobrého života, politiku identity a normativní nároky vycházející ze specifčnosti a jedinečnosti pospolitosti. Tento proud myšlení je reprezentován autory jako Ch. Taylor nebo M. Walzer [Alexander 1996: 2].

Honnethova teorie mravnosti má normativní charakter, tj. snaží se zkoumat zakoušení sociálního bezpráví a možnosti sebeuskutečnění individuů v moderní společnosti. Honneth tvrdí, že pocity sociálního strádání mají původ v narušení normativních očekávání, která jedinci směřují ke společnosti. Tyto pocity strádání a bezpráví spočívají ve zneuznání nároku na ty aspekty jejich osobnosti, o kterých se domnívají, že na ně mají právo [Honneth 2001: 168-172]. Jako bezpráví jsou potom definovány institucionální prvky, jimiž se cítí zneuznání a poškození.

Honneth vnímá kapitalistický řád jako institucionalizovaný řád uznání. Přechodem od stavovské ke kapitalistické společnosti došlo k rozlišení tří sfér uznání: lásky, práva a výkonu.

- I. Uznání ve formě lásky je předpokladem socializace jedince v osobnost vybavenou sebedůvěrou, schopnou artikulovat své potřeby a oceňovat své schopnosti. Lásky je ale také formou sociálního intersubjektivního vztahu založeného na vzájemné náklonnosti a péči. Lásky tak vystupuje jako emocionální vazba, která umožňuje vzájemné uznávání potřeb a schopností ve stavu vzájemné závislosti [Velek 1996: 15-17].
- II. Právní uznání se vztahuje k poskytování rovných práv všem členům společnosti a je založeno na moderním právu, které vzniklo v souvislosti s rozpadem stavovské struktury společnosti. Vzájemné uznání v právním smyslu znamená, že každé osobě je garantována možnost svobodné volby vlastního života: jde o vztah k sobě, který Honneth nazývá sebeúctou, která je charakterizována jako projev autonomie, kterou ostatní lidé respektují. Vývoj právního uznání je proces, v jehož rámci se postupně rozšiřuje nejen množství osob, které jsou právně uznávány, ale dochází také k rozvoji lidské individuality. K tomuto rozšiřování práva dochází na základě rozporu mezi obecným právním uznáním a vyloučení některých skupin obyvatelstva. Dosažený vývoj

právního uznání závisí na stupni univerzality práva, protože se právní uznání dle Honnetha historicky rozšiřuje na čím dál větší množství členů a obohacuje se o nové obsahy. [ibid.: 17-20].

- III. Sociální uznání je založeno na principu výkonu a má hierarchický charakter, protože se týká ocenění schopností, jimiž se individua navzájem odlišují. Jde o principy solidarity, v rámci kterých se lidé uznávají jako nezaměnitelní jedinci a to na základě systému sdílených hodnot. Uznání difference je dle Honnetha charakteristické praktickou podporou zvláštnosti druhých „... schopnosti či výkony druhého chápeme jako cosi, co umožňuje uskutečňování našich cílů a obohacuje naše schopnosti“ [Velek 1996: 21]. Tento typ solidarity je uznáním univerzálním, nikoliv pouze osob blízkých a Honneth jej nazývá sebeoceněním. Pro sebeocenění je charakteristické, že jedinec si je vědom významu svých schopností pro společnost a vnímá sebe sama jako hodnotné individuum. Systém vzájemného oceňování je ovšem založen na sdíleném hodnotovém systému, který v dnešních podmínkách není pevně daný. Honneth pouze tvrdí, že kritériem tohoto hodnotového systému by měla být možnost sebeuskutečnění a individualizace [ibid.: 20-26].

V těchto třech sférách mohou lidé zakoušet odlišné formy uznání. Obsah normativně vyjádřených subjektivních nároků na uznání je ovlivňován způsoby ospravedlnění těchto oblastí uznání a tak sféry uznání představují vzory interakcí. Tak např. v případě sociálního ocenění tyto vzory stanoví společenský výnos jednotlivých činností. Zkušenosti nespravedlnosti potom vznikají na základě nedostatečného nebo neúplného legitimizačního rámce [Honneth 2004: 188].

Jak dochází k sociální integraci společnosti? Společnost je legitimní strukturou pouze v tom případě, pokud dokáže zajistit vztahy vzájemného uznání. Integrace společnosti tak probíhá na základě institucionalizace principů a forem uznání, jimiž jsou členové do společnosti zahrnováni. Míra integrace společnosti je dána její schopností zajistit podmínky pro vzájemné uznání a možností individuální seberealizace jejích členů. Nezaměřuje se potom pouze na empiricky zjištělé zájmy, ale na stabilní postoje vyplývající ze všeobecného principu inkluze [ibid.: 224-226].

Vývoj k modernímu liberálně-kapitalistickému řádu interpretuje Honneth jako morální pokrok. Tím, že došlo k oddělení tří různých sfér uznání, došlo k posílení možnosti sociální individualizace a k posílení začlenění do společnosti. Honneth tedy zdůrazňuje dvě kritéria pokroku ve vztazích uznání:

1) proces individualizace jako možnost vyjádření své osobnosti, tj. jde o míru sociálně potvrzené individuality.

2) proces inkluze, kdy je do vztahů uznání zahrnováno více a více osob.

Tím, že tři základní kritéria uznání mají normativní přesah platnosti (dovolují rozšíření platnosti obecného principu uznání na skutečnosti, které dosud nebyly zohledněny) a díky dvěma výše zmíněným kritériím je možné kriticky hodnotit míru vývoje sociální integrace společnosti [ibid.: 237-241].

Závěrem nutno podotknout, že vytýčení jednotlivých sfér není pevně dané a posunutí hranic může vést k morálnímu pokroku. Honneth především zdůrazňuje univerzální působení práva (založeného na rovnosti a autonomii jedinců), jehož pronikání do ostatních sfér může zajišťovat a zvyšovat podmínky vzájemného respektu a autonomie [ibid.: 242-245].

## **Konvergence organické solidarity a teorie uznání**

Ačkoliv se Honneth zabývá především otázkou spravedlnosti a spravedlivé společnosti, domnívám se, že se vyjadřuje i k otázce sociální integrace. Proto se zde pokouším porovnat jeho myšlenky s Durkheimovými. Jak Honnethova koncepce uznání, tak Durkheimova idea organické solidarity vymezují principy, na základě kterých je možné dosáhnout sociálně integrované (resp. spravedlivé) společnosti. Durkheim staví do vzájemného protikladu solidaritu organickou a mechanickou. Avšak i pro Honnetha představuje mechanická solidarita protiklad ke společnosti integrované vztahy vzájemného uznání. Kolektivní vědomí totiž neumožňuje individualitu, osobní autonomii a tedy také žádné nároky na uznání specifických nároků jedinců. Kolektivní vědomí zajišťuje sociální kohezi na základě vzájemné podobnosti a v tomto smyslu je Honnethova koncepce uznání založena na opačné logice nežli mechanická solidarita.

Honnethova teorie uznání a Durkheimova organická solidarita konvergují v představě společnosti skládající se z autonomních jedinců integrovaných na základě recipročních vztahů založených v prvním případě na uznání, v druhém na funkcionální nezbytnosti. Lze namítnout, že v rámci organické solidarity plní jedince pouze předem vymezené funkce a proto nemůžeme mluvit o stejné šíři autonomie jako v případě Honnethovy teorie uznání.

Z idey dělby práce by tedy mohlo vyplývat, že jedinec má ve společnosti pouhou roli stroje a tak pouze naplňuje společenskou funkci, která mu přísluší. Durkheim se vůči tomuto důsledku dělby práce zásadním způsobem vymezuje; chápe totiž tuto rutinizovanou tvář dělby



práce jako znehodnocení podstaty člověka. “Má-li morálka za cíl individuální zdokonalování, pak nemůžeme připustit, aby byl jedinec takto decimován, a je-li jejím cílem společenství, nemůže nechat ničit sám zdroj společenského života.“ [Durkheim 2004: 312]. Tento rozpor řeší Durkheim tvrzením, že znehodnocování jedinců dělbu práce nevyplývá přímo z její podstaty, ale je pouze jejím abnormálním důsledkem. Z dělby práce naopak vyplývá vzájemná interakce s jinými společenskými funkcemi, reakce na jejich potřeby a především vědomí existence smyslu činnosti, kterou každý jedinec vykonává [ibid.: 311-313].

Také role práva představuje oblast konvergence mezi Durkheimem a Honnethem. Durkheim studuje právo proto, protože si myslí že je odrazem různých forem lidské solidarity [ibid.: 61-62]. Kromě restitutivních a represivních sankcí rozlišuje Durkheim také právo pozitivní a negativní. Negativní právo se vyznačuje tím, že „...jeho funkcí není vzájemné propojování různých částí společnosti, ale slouží k tomu, aby byly postaveny mimo tím, že se jasně vymezí hranice, které je oddělují“ [ibid.: 106]. Jedná se zde tedy o omezení vlastních práv ve vztahu k ostatním členům společnosti, které ovšem ke vzniku společenské solidarity není dostatečné. K tomu, aby společnost byla soudržná, jsou nutné pozitivní vztahy mezi jednotlivými částmi, tj. právo pozitivní, které vyjadřuje spolupráci a souhru [ibid.: 108-109]. Axel Honneth také neomezuje roli práva pouze na negativní působnost. Vztahy vzájemného uznání tím, že jsou založeny na normativních očekáváních jedinců musí být upravovány i v pozitivním smyslu: jde o individuální práva zdůrazňující právo na osobní sebeuskutečnění a osobní autonomii.

Honneth také hovoří o tom, že právo může za určitých okolností pronikat do sfér lásky a solidarity a vynucovat uznání. Vývoj práva chápe Honneth jako proces univerzalizace práva, který je charakterizován rozšiřováním právního uznání na větší množství členů společnosti a jeho obohacováním o nové obsahy [Velek 1996: 19-20]. Tyto procesy univerzalizace práva zmiňuje i Durkheim: s ústupem kolektivního vědomí došlo k rozvoji práva, jeho zobecnění a univerzalizaci. Právo přestává upravovat partikulární a stává se obecnějším. Jeho smyslem v moderní společnosti je zaručit regulérní soulad mezi společenskými funkcemi, které se dostávají do vzájemných vztahů [Durkheim 2004: 244].

## **Závěr**

Stejně tak jako vidí Durkheim v organické solidaritě základ zdravého fungování společnosti a její integrity, hodnotí Honneth koncept uznání jako předpoklad absence sociálních konfliktů a dobrého života. Samozřejmě existují mezi Durkheimem a Honnethem odlišnosti. Honnethova autonomie jedince a osobnost jedince je hodnotou sama o sobě, u

Durkheima je pouze důsledkem dělby práce a váže se ke společenské funkci, kterou jedinec ve společnosti vykonává. Na druhé straně jak dělba práce, tak vzájemné uznání jsou kladeny oběma autory za základ morálního řádu a předpoklad integrované společnosti. Dovolují si dále tvrdit, že koncepce obou autorů mají společné rysy ve vnímání pozice individua jako autonomní osobnosti ve vztahu vzájemnosti k ostatním členům společnosti. Idea sociálně integrované společnosti není s procesy individualizace v rozporu a je dokonce s nimi úzce spojena: u Durkheima je osobní autonomie důsledkem, u Honnetha předpokladem sociální soudržnosti.

## Literatura

Alexander, Jeffrey C. Lara, Maria P. 1996. "Honneth's New Critical Theory of Recognition"  
*New Left Review*, N.220:126-137.

Durkheim, E. 2004. Společenská dělba práce. Praha: CDK.

Fraser, N., A. Honneth. 2004. *Přerozdělování nebo uznání?* Praha: Filosofia.

Honneth, A. 1996. Sociální filosofie a postmoderní etika. Praha: Filosofia.